

Fêqiyê Teyran

(1590-1660)

Di Yek ji helbestvanên mezin ên kurd e.

Perçeyek ji meqeले "Klasîkên me – an sahir û edîbên me ên kevin" ya Celadet Alî Bedirxan: Melayê Jaba di heqê Feqehê Teyran de gotiye: »Sahirê siyê Feqiyê Teyran e ko navê wî Mihemed e. Eslê wî ji qesaba Miksê ye, welatê Hekariyan e. Di tarîxa heft sed û diwê peyda bûye. »Hikayeta şêxê Senhanî« û »Qiseya Bersîsayî« jî mewzûn gotiye û »Qewlê hespê reş« jî wisanî mewzûn gotiye û zehf beyt û eşaar jî qewî mileme û rengîn gotine. Û navê wî jî di sihrê da »Mîm û Hey« e, û miqdarê heftê û pênc salan emir kiriye û di tarîxa heft sed û heftê û heft da merhûm bûye û li Miksê jî medfûn e« .

Gelo Feqiyê Teyran kî bû? û navê wî çî bû? Ji ber ko Feqiyê Teyran leqeba şahir e û ne navê wî ye. Ji eserên wî »Wesfê şêxê senhanî« nik min heye.

Yê ko ev nisxe nivîsandiye di dawiya wê de bi erebî gotiye: »Qesîda wesfê şêxê senhanî ya ko Mîr Mihemed nezim kiriye tamam bûye, Ev mîr Mihemed bi navê Feqiyê Teyran meşhûr e« . Li gora vê serhê Feqiyê Teyran mîr bû û navê wî Mihemed bû. Lê mîrê kîjan welatî? Heye ko ji mîrekên Miksê bi xwe bû. Ji eserên Feqî min ji »Wesfê şêxê senhanî« pê ve tu jî ne dîtine. Ji xwe esera »Qiseya Bersîsayî« bi guhê min ve jî ne bûye. Min navê »Qewlê hespê reş« bihîstiye. Bawer bikin jê re »Hikayeta hespê reş« jî dibêjin. Min hin xezel û qesîdeyên wî ên peregende jî dîtine.

Dibêjin ko Feqiyê Teyran şagirtê Melayê Cizîrî bû û li ber destên wî xwendiyê. Feqe di wefata Melê de jê re mersiyyek jî gotiye û li tarîxa wefata Melê tê de bi ebcedê îşaret kiriye. Ew mersiye bi destê min keti bû lê di dema nivîsandina vê bendê de ne bi min re ye. Lê qenc têtê bîra min ko Feqe di mersiya xwe de dibêje:

»Heft eyn û lam ji hev bûn cida, şîn û girî dîsa tê da« .

Heke mirov ev pirsên ha bi hesabê ebcedê hel kir bawer bikin tarîxa wefata Melê jê xuya bike. Dîsan ji wê qesîdê têtê zanîn ko Melayê Cizerî ji gundê Hêsetê ye. Ji ber ko Feqe dibêje:

Îro werin, lazim werin, cîran û xelkê Hêsetê.

Herçî »eyn û lam« Feqeh qala van her du tîpan di »Wesfê şêxê senhanî« de jî kiriye û gotiye:

Miksî ji wê meymestihê

Tewîl diket hîkayetê

Miksî ji eşqê sihtiye

Ev sîhir vi şêx ve nihtiye

Halê xwe tê de guhtiye

ji »eyn û lam« a hicretê

Feqe qala nefsa xwe bi xwe dike. Herwekî me got Feqe ji welatê Miksê ye. Lê gelek li Cizîra Botan maye û tê de xwendiyê. Gelo leqeba Feqê Teyran çawan bi vî şahirî ve bûye. Dibêjin ko Feqeh bi zimanê teyran dizanî bû ji lewre navê Feqiyê Teyran lê kirine. Di vê babetê de min ji şêx Evdirehmanê Garisî çîroka jêrîn bihîstiye. Feqiyê Teyran diçû Cizîrê. Bi rê ve rastî keşekî hat; pev re hevaltî kirin. Midekî çûn, westiyan, xwe dan ber siha darekê. Bihna xwe didan. Du çûk hatin û veniştin ser darê. Çûk pev re diştexilîn û Feqe dikenî. Keşê ji Feqe pirsî û got ê: Ma tu çire dikenî? Feqe got: Ev adeta me ye, em Feqe holê dikenin. Keşe: Divêt jê re sebebê hebe, mirov bê sebeb nakene. Feqe: Xebera te ye, lê heke min ji te re got, ditirsim tu bêbextiyê li min bikî û belakê bînî serê min. Keşe soz da yê ko nabêje tukesî. Feqe rabû mesela xwe jê re qise kir û got:

– Ez bi zimanê teyran dizanim. Tu van çûkên ser darê dibînî, yekî ji ê din re dibêje, ev feqiyê ha diçe Cizîre, lê nizane ko li Cizîrê serê wî dê bête eşandin. Keşe deyn ne kir. Her diwan da xwe û ji nû ve bi rê ketin. Gava gihiştin Cizîrê Feqe çû Medresa sor, keşe çû Westaniyê. Li Westaniyê xelk giha bûn hev û wek mirovine ko li tiştê digerin diçûn, dihatin û li erdê fedikirîn û dipeyvîn. Keşê sehîfî kir û zanî ko remildarekî gotiye ko di erdê Westaniyê de xezîneyek heye, lê nikarî bû cihê wê şanî bide. Mîrê Cizîrê jî li xezîne digere. Vê carê, keşe kenî û çû nik mîr; mesela feqe û çûkan jê re got. Mîr şande pey Feqe. Feqeh gote mîr; belê ezê xezîne derînim, lê para xwe jê dixwazin. Mîr jî şertê Feqeh pejirand, yanî qebûl kir. Feqe jî çû hinek zad anî û reşand nava Westaniyê, û xwe li paş kevirekî veşart. Teyr hatin ser zad, zad xwarin û bi hev re ştexilîn. Teyrekî ji yekî dîtir pirsî:

-Ma kê ev zad reşandiye vê derê?

- Feqiyê Teyran ev zad reşandiye, seba xezîne.

- Ma tu nizanî xezîne li ku ye ?

- Belê dizanim, sibehî wextê roj hiltê kevîrê ko tavê berî ewilê lê didit xezîne di bin wî kevîrî

de ye.

Feqeh zivirî medresê û nivist. Sibe zû rabû çû Westaniyê û piştî ko kevirê xwe nas kir berê xwe da mala mîr û gote wî: Ezbenî min xezîne bi cih kir. Mîr digel xulaman rabû, hat Westaniyê, erd kolan û xezîne derêxistin. Malekî zehf derket. Mîr ji Feqe pirsî: Para te çi ye bêje...

Feqeh got: Beramberê serê keşê bidin min. Mîr got: Serê keşê bi laşê wî ve ye, em çawan beramberê wî bidin te. Feqe got: Rahet e, serê keşê ji laşê wî vekin. Anîn serê keşê jê vekirin û danîn ser sehîne û li milê din hêdî hêdî zêrên xezîne êxistin, hetanî ko zêr tamam bûn. Zêr beramberê serê keşê ne hatin. Mîr enirî û gote Feqeh: Te zanî bû ko serê keşê hinde giran e, ji lewre te ev şert bi min re kir. Feqeh deyn ne kir, zêr ji sehîne rakirin û çend kulm ax avêtine şûnê. Milê axê daket, serê keşê rabû. Hingê Feqeh berê xwe da mîr û got ê:

- Mîr im, min zêr navêt, zêr ji te re divêtin, tu ko xwedî xulam û mêvan î. Mexseda min ew bû ko ez şanî we bidim ji serê insên girantir ax heye, û insan bi tenê bi axê têr dibe.

Ev her sê şahirên ha yanî Elî Herîrî, Melayê cizerî û Feqiyê Teyran bivê nevê beriya Ehmedê Xanî ne. Ji ber ko Xanî qala wan dike û dibêje:

Min dê elema kelami mewzûn
Alî bikira li banê gerdûn
Bînavê riha Melê Cizêrî
Pê hey bikira Elî Herîrî
Keyfek we bida Feqiyê Teyran
Heta bi ebed bimaye heyran
Çi bikim ko qewî kesad e bazar
Nînin ji qimas re xerîdar

Ezê niho hin şîrên Feqiyê Teyran bidim zanîn. Ji Wesfê şêxê senhanî:

Van qisetan izhar bikim
Behsan kar û bar bikim
Yar û biran hişyar bikim
Da ez ji şêx dim wesfekî
şêxek hebû çaxê ewil
Nûrha Xwedê hel bû di dil
Sed gumreh û dal û midil

Bi destê wî tîn tobetê
Şêxek hebû sinhaniyan
Serdarê pansed sofiyan

Bi kurtî naveroka Şêxê Sen'an

'Şêxê Sen'an' an jî 'Şêxê Senaniyan' yek ji berhemên Feqiyê Teyran e. Berhem li ser şêxekîye ku wekî Şêxê Sen'an tê danasîn.

Şêxê Sen'an yê herdem di zikr û taeta Xwedê de serdarê 500 sofiyan e. Kar û xebata Şêx tev ji bo axretê ye. Elaqê wî qet ji xweşî û lezetên vê cîhanê tine. Ew ewliyayekî Xwedê ye. Şêt tîn ser ji bo ku baş bibin, kor tîn cem ji bo ku bi çav bibin, dîn tîn cem ji bo ku saxlem bibin. Feqiyê Teyran kesayetîya Şêxê Sen'an bi van rêzikan tîne ziman.

Dûr bû ji ev dinya fanî
Pir digrî kêr dikenî
Kul bû ji ber secdê enî
Di karê zewada axretê

Wî her zewade kar dikir
Zikrekî bê hejmar dikir
Ji dinyayê istixfar dikir
Dûr bû ji her ci sibhe tê

Temenê Şêx dibe 77. Sofî li hev dicivin û biryara çûna Hecê dikin. Şêxê Sen'an wekî rêberê karwanê 500 sofî tê hilbijartin û dikevîne rîya Hecê de.

Karwanê Heciyan li nêzîkê bajarê Tiflîsê, ji bo bêhdanê li baxekî rûdinin. Ev bax baxê qîza hukumdarê Gurcan e. Çavên Şêx di vî baxî de bi qîza Gurcî dikeve. Piştî ku ew qîzê dibîne biryar dide ku li vira bimîne û xizmeta keça Gurcî bike. Sofî dikin nakin bisernakevin ku Şêx ji biryara wî vegehin, ew mecbûr dev ji Şêxê xwe diberdin û bê rêber divegerin warê xwe.

Şêx li xwe nakit sitaran
Eşkere xwe gote yaran
Ax ji destê dohta kufaran
Bimre dînê şirketê

Bê mezheb û bê dîn kirim

Bê xwendin û yasîn kirim
Ji yar û biran şermîn kirim
Werdek xeyala min ne tê

Lew nesîm werdan bixwûnim
Bejneke nazik dibînim
Dîn dibim wer dimînim
Dil ji min bir qametê

.....

.....

Şerm û edeb çû wê demê
Nalî ji tîra sertemê
Bûye kenîne alemê
Avêt kirasê rûmetê

Şêxê 77 salî, yê di riya Hecê de bi hêviya ku keça Îsawî îşaretekê bidiyê dev ji her tiştî dibe. Dema Şêx ji qîza Gurcî re evîna xwe diyar dike, qîz xebera dawî jê re dibêje: Eger Şêx bibe Îsawî ewê mecal bide ku ew hevûdin bibînin. Şêx hemû şertên keça hukumdarê Gurciyan ya xiristiyan qebûl dike. Ew Şêxê ewliyayê Xwedê, rêberê karwanê Heciyan di 77 saliya xwe de dest bi vexwarina meyê dike û dibe gavanê berazan. Şêx serpêhatiya xwe wiha tîne ziman:

Hem no kirim, hem bed kirim
Ku ewê ez Îsawî kirim
Ji vê terîqê der kirim
Kafir kirim bê murwetê

Kafir kirim meyxur kirim
Dîwane û epter kirim
Balekê ji pêxember kirim
Ev reng bela li ser min tê

Sofiyên mirîdê Şêx di dawiyê de ji warê xwe cardin tînin û Şêx bi xwe re dibin. Qîza Gurcî jî li dûv Şêx diçe, lê dema ku ew digihîjin hev Azrayîl ruhê herduyan distîne û ew bi bihiştê tînin xelatkirin.

* * *

Ay dilê min ay dilo

Dil ji min naket xeyalan

Bûme perwana şemalan

Bêriya husn û cemalan

Ay dilê min ay dilo

Can ferîî im te nabînim

Deftera îşqê bixwînim

Serxweş û sukran û dîn im

Ay dilê min ay dilo

Serxweş û sukran û mest im

Efa'lê eswed digestim

Sebr û aram çûn ji destim

Ay dilê min ay dilo

Sebr û aram û sikon e

Baziyê nav lê 'uyon e

Dil ji pencan kirbû xwon e

Ay dilê min ay dilo

Bazê me krî sikince

Girtibû ez bi her du pence

Min mûdan dil jê bi renc e

Ay dilê min ay dilo

Hêstirim barîn ji xwîne

Sotim ez derdê evîne

Kes ji min neket yeqîne

Ay dilê min ay dilo

Dax û kovan bê hesab in

Mihnet û eyş û ezab in

Xem ji qelbê min venabin

Ay dilê min ay dilo

Van deman yek carî xwarim

Dîn kirim dîne bi har im

Agirê işqê bijarim

Ay dilê min ay dilo

Agirê işqê û pêt e

Her kesê dê kes navête

Demekî naket tebête

Ay dilê min ay dilo

Demekî naket qerar e

Şev û roj ahî û zar e

Ez xelas bûm bûme dar e

Ay dilê min ay dilo

Rey û tekbîrim xilas bûm

Zîfê çokan çep û rast bûn

Gelew kazin bê qiyas bûn

Ay dilê min ay dilo

Sîne ey hubê herişte

Bi agirê işqê birişte

Qet li min nayên nivişte

Ay dilê min ay dilo

Sîneya hubê sidûr e

Dax bi dil kovan û kûr e

Wan hemiyân dil ji nûr e

Ay dilê min ay dilo

Wan hemiyân agir di nav bit

Min ji daxan dil zirav bit

Bê hesab şîşe di nav bit

Ay dilê min ay dilo

Bê hesab şîş lê kişande

Hûr kiro misk lê reşande

Nezera zer şeh veşande

Ay dilê min ay dilo

Nezera sahib nezîra

Teşbîhê berqê di şîra

Dame ser gezmê di tîra

Ay dilê min ay dilo

Gezmeyan carek hinavan

Hûrtira ejnû û nûgavan

Tarûmar kirbûn ji gavan

Ay dilê min ay dilo

Tarûmar kir can û cism e

Pisyar in cîran û xizme

Ev xizmet babet tilisme

Ay dilê min ay dilo

Mîm û hê wesfê xwe hilda

Xweş mêsal in çûn di cilda

Cerh û kovan çûn di dil da

Ay dilê min ay dilo

Qesîdeke wî:

Bizan ko min yar ti wî

Dil ji birîndar ti wî

Ez kuştim yekcar ti wî

Çi bikim ko min yar ti wî

Bê dest û hem pa ti wî

Pir li min kubar ti wî

Ê b'xezeb xwendî ez im

Di qeyd û bendê ez im

Zencîr bi zendê ez im

Mistaqi rindî ez im

Aşiqê cindî ez im

Perwazi findê ez im

Xweş qed û ehla ti wî

Cama piyala ti wî

Sûx bejn û bala ti wî

Delala mala ti wî

Pir bext û tala ti wî
Nîmeta ala ti wî.
Dûr ji wisalê ez im
Yar di xeyalê ez im
Îsa li erdan ti wî
Bi girt û berdan ti wî.

Qesîdeke din ji qesîdeyên Feqe

Guh bidêrin niqtê aşiqan
Da ez bixûnim vê xetê
Hemd û senaya xaliqê
Sibhan ji şahê qudretê
Sibhan ji şahê zulcelal
Fikrê me neqşê bê zewal
Halê bê micaz na ête bal
Kamil dibin bi ulfetê
Kamil dibin ev rengê bela
Sed mift Şêx mela
Ew li sirrê bin mibtela
Ji neynika eksiteyê
Dunya ji kesîre namîne
Ne Şêt ma ne Nûh ma
ne Yûnis ma ne Curcîs ma

ne.....

Ne Eyûbê birîndar e
Ne calînos û Suqrat ma
ne Tatalîs û Yeqrat ma
Ne Zulqurnenîn û Mir`at ma
ne cum-cum ma ne ixbar e
Di derbarê cugrafiya dunyayê de
ev dunya berê av bû
xwelî têde ne xuyabû
av miçiqî xwelî mabû

çavkanî

1- navkurd.de

2- ku.wikipedia.org

3-Dîroka wêjeya kurdi- Feqî Huseyn Saniç.